

И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
К. КАРАСАЕВ атындагы БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ

Д 10.24.699 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда

УДК: 811.1/8:81.362(043)

Кочорбаева Радима Болотбековна

**«ТАМАК-АШ» ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫК ТАЛААСЫ (КЫТАЙ
ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНИН МАТЕРИАЛДАРЫНДА)**

10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил
илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертациянын

Авторефераты

Бишкек-2024

Диссертациялык иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин кыргыз-кытай институтунда аткарылды.

Илимий жетекчи: **Нарынбаева Бактыгүл Борбиевна**
филология илимдеринин доктору, доцент
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин
кыргыз-кытай институтуну “Кытай тала жана адабияты”
билим берүү программасынын профессору

Расмий опоненттер:

Жетектөөчү мекеме:

Диссертациялык иш 2024 - жылдын _____ саат ____ И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10. 24. 699 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек шаары, И. Раззаков көч., 51А.

Коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду:
<https://vc.vak.kg/b/102-pct-peh-h5a>

Диссертация менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (720026, Бишкек ш., И. Раззаков көч., 51А) жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин (720040, Бишкек ш., Ч. Айтматов просп., 27) китепканаларынан, ошондой эле диссертациялык кеңештин сайтынан (www.arabaev.kg) таанышууга болот.

Автореферат _____ таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, филология
илимдеринин кандидаты, доцент

Джаркинбаева Н.Б.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу ар кандай этностун тилин жана маданиятын анын ашканасын изилдебей туруп изилдөө мүмкүн эместигинде жатат, анткени анда элдин тарыхы, жашоо-турмушу жана адеп-ахлагы топтолгон түрдө чагылдырылат. Керектелген тамак-аш тигил же бул доордун күндөлүк маданиятынын жана улуттук менталитетинин жаркыраган белгиси гана болбостон, тилдин ар кандай фактыларында да чагылдырылып, дүйнөнүн улуттук тил картинасынын жана дүйнөнүн баалуулук картинасынын өзгөчө фрагментин түзөт. Азыркы тил илиминде салыштырмалуу типологиянын объектиси катары тилди изилдөөнүн талаа ыкмасы маанилүү изилдөөлөрдүн катарына кирди. "Тамак-аш" лексика-семантикалык талаасы ар башка тилдерде өз-өзүнчө жана башка тилдерге салыштырмалуу изилденген, бирок алар кытай жана кыргыз тилдеринин салыштырма өңүтүндө изилдене элек. Бул изилдөө темасына кайрылууну аныктап, кыргыз жана кытай тилдериндеги "тамак-аш" лексика-семантикалык талаасын системалаштыруу жана комплекстүү изилдөө зарылдыгын пайда кылды.

Диссертациянын темасынын илимий программалар (долбоорлор) жана илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөө Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Кыргыз-Кытай институтундагы "Кытай тили жана адабияты" билим берүү программасынын илимий изилдөө ишинин тематикалык планына кирген.

Изилдөөнүн максаты - кытай жана кыргыз тилдериндеги "тамак-аш" лексика-семантикалык талаасынын өзгөчөлүгүн аныктоо.

Диссертациялык иште коюлган максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттер коюлат:

1. Изилдөөнүн теориялык базасын: талаа, лексика-семантикалык талаа жана алардын улуттук өзгөчөлүгүн теориялык жактан концептуалдаштыруу жана мүнөздөө

2. Изилденип жаткан тилдерде "тамак - аш" лексика-семантикалык талаасын объективдештирген сөздөргө жана сөз айкаштарына талдоо жүргүзүү;

3. Эки лингвомаданиятта "тамак" лексика-семантикалык талаасын объективдештирген фразеологиялык бирдиктерди изилдөө;

4. Кытай тилинин жана кыргыз тилинин аң-сезиминдеги "тамак-аш" лексика-семантикалык талаасынын улуттук өзгөчөлүгүн аныктоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы алгачкы жолу:

1) кытай жана кыргыз тил маданияттарындагы "тамак" лексика-семантикалык тармагынын компоненттерине салыштырмалуу талдоо жүргүзүлдү;

2) кытай жана кыргыз тилдеринде тамак-аш азыктарынын жана тамактарынын жеке аталыштарынын келип чыгышы жана этимологиясы аныкталган;

3) кытай жана кыргыз тилдериндеги "тамак" лексика-семантикалык жана фразео-семантикалык тармагынын негизги компоненттери (макро-жана микроталаштар) аныкталат жана сыпатталат;

4) кытай жана кыргыз тил маданиятындагы ашкананын спецификалык жана кайталангыс өзгөчөлүктөрү жана тамактануу эрежелери аныкталган.

Иштин натыйжаларынын колдонулуу чөйрөсү. Диссертациянын натыйжалары кытай жана кыргыз тил илими, маданияттар аралык байланыш, салыштырма лингвистика боюнча теориялык курстарда, лингвокультурология боюнча атайын курстарда, кытай тилин окутуунун теориясы менен практикасында, окуу куралдарын жазууда жана сөздүктөрдү түзүүдө, ошондой эле тил илиминде колдонулушу мүмкүн. Кошумчалай кетсек, бул иштин натыйжалары тил менен маданияттын өз ара байланышынын маселелерин иштеп чыгуу үчүн колдонулушу мүмкүн, ошондой эле котормо таанууда да негиз боло алат.

Диссертациянын коргоого чыгарылган негизги жоболору:

1. Лексика-семантикалык талаа өзгөчө система түзүүчү бирдик катары кандайдыр бир семантикалык катмарда туруктуу окшоштукка ээ болгон жана өзгөчө семантикалык мамилелер менен байланышкан татаал жана өзгөчө түзүлүшкө ээ

2. "Тамак" лексикалык-семантикалык талаасы универсалдуу, базистик түшүнүк болуп саналат (*кытай тилинде - 饭 fàn; 餐 cān; 食 shí сөздөрү менен билдирилет, кыргыз тилинде - тамак, тамак-аш, окат, наар, даам, азык сөздөрү менен билдирилет*) жана ар бир элдин уникалдуулугун аныктап турат.

3. «тамак» лексика-семантикалык талаанын түзүлүшү салыштырылып жаткан тилдерде жетиштүү деңгээлде көлөмдүү (ядро, жакынкы жана алыскы периферия) алар эки элдин окшоштугу менен айырмасын так көрсөтүп турат.

4. Кытай жана кыргыз лингвомаданияттарындагы "тамак-аш" талаасынын макро жана микрогруппаларынын салыштырма талдоосу тил маданиятын үйрөнүүдө маанилүү ролду аныктайт.

5. "Тамак" лексика-семантикалык талаасын жана "тамак" лексемасынын фразеологиялык объективдештирүүлөрүн изилденүүчү тилдерде талдоо эки элдин тамак-ашынын улуттук өзгөчөлүгүн жана уникалдуулугун аныктоого мүмкүндүк берет.

Изденүүчүнүн жеке салымы изилденген тема боюнча тиешелүү илимий адабияттарды жыйноо, талдоо жана теориялык жактан түшүнүүдө, ошондой эле лингвистикалык изилдөөгө арналган факты түрүндөгү тилдик материалды жалпылоо, классификациялоо жана практикалык жактан интерпретациялоодо.

Иштин жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертация Ж. Баласагын атындагы КУУнун кыргыз-кытай институтунда талкууланып жактоого сунушталды. Изилдөөнүн негизги жоболору жана жыйынтыктары илимий-изилдөө конференцияларында, симпозиумдарда, тегерек столдордо көрсөтүлдү. Диссертациянын мазмунун чагылдырган эмгектердин жалпы

саны-6, алардын баары РИНЦ системасына кирген Россиялык жана Кыргызстан басылмаларында жарыяланган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, үч бөлүмдөн, бөлүмдөр боюнча тыянактардан, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, ошондой эле 4 тиркемеден турат. Иштин көлөмү – 202 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, илимий жаңылыгы негизделип, диссертацияда чечилүүчү максаттар менен милдеттер түзүлүп, изилдөөнүн объектиси, предмети, материалы менен изилдөө методдору, гипотеза жана диссертациянын негизги жоболору аныкталган, иштин теориялык жана практикалык маанилүүлүгү ачылып, апробация тууралуу маалмат келтирилди.

Биринчи бөлүк «Изилдөөнүн теориялык негиздери» тил илиминде, лингвомаданиятта "талаа" түшүнүгүнүн теориясы жана түзүлүшү боюнча илимий адабияттарды талдоону камтыйт, негизги ата мекендик жана батыштык окумуштуулар (Г. С. Щур, В. Порциг, Й. Трир, Г. Ипсен, Ю. М. Караулов, Э. Косериу, Л. А. Новиков, П. Н. Денисов, И. В. Сентенберг, Д. Н. Шмелев ж.б..) тарабынан "талаа" термининин пайда болушунун жана анын лингвистикадагы структураланышынын негизги чечмелөөлөрү берилген. Бул бөлүк төмөндөгү 4 бөлүмдөн турат:

Биринчи баптын биринчи бөлүгүндө талаа терминин жана анын лингвистикадагы түрлөрү каралган. Ар кайсы өлкөлөрдүн лингвисттери менен тил илимпоздору лексиканы категорияларга, класстарга, разряддарга лексикалык курамдын, түзүлүштүн жана семантиканын негизинде бөлүү аракеттерин улантууда. Тил кубулуштарын системалык уюштурууну талаа изилдөө принциби ХХ кылымдагы лингвистиканын эң маанилүүлөрүнүн бири болуп саналат. Бул иш кытай жана кыргыз тилдерин салыштырып изилдөөгө арналгандыктан, сөздүктөргө таянып белгиленген тилдердеги “талаа” термининин белгилери аныкталды: кытай тилинде “талаа” термини өзүнүн алгачкы түшүндүгүндө ачык мейкиндикти билдирип – 田野 tiányě (талаа) деп которулат, бирок лингвистикалык түшүнүктө 场 chǎng – талаа иероглифи колдонулат, мисалы, кытай окумуштуусу Цзя Яньдэ өзүнүн «Семантика» китебинде “лексикалык талаа” терминин «词汇场 cíhuìchǎng», «семантикалык талаа» - «语义场 yǔyìchǎng» түшүнүгү менен белгилейт. Кыргыз тилинде “талаа” термини «*талаа*» лексемасы менен, анын түз маанисинде ачык мейкиндик катарында жана лингвистикалык термин катарында - *семантикалык талаа* лексемасы менен белгиленет.

Бул иштин максатын эң жакын ачып берген жана дал келген "талаа" термининин аныктамасынын өзү лингвистикалык сөздүктө мындайча берилген: талаа — мазмунунун жалпылыгы менен (кээ бирде формалдуу көрсөткүчтөрдүн жалпылыгы менен) бириктирилген жана түшүнүктүк, предметтик же билгиленүүчү кубулуштардын функционалдык окшоштугун чагылдырган тилдик (лексикалык эт.) бирдиктердин жыйындысы.

Лингвисттер талаалардын бир нече түрүн бөлүп көрсөтүшөт: *лексикалык, семантикалык, ассоциативдик, сөз жасоочу жана функционалдык-семантикалык*. Биздин иш үчүн, баарынан мурда, лексикалык, семантикалык жана ассоциативдик талаалар маанилүү. Лексика-семантикалык талаа өзгөчө система жаратуучу бирдик катарында татаал жана өтө өзгөчө структурага ээ, анын курамдык элементтери өз ара парадигматикалык мамилелер менен байланышкан. Ошентип, лексика-семантикалык талаа бир тектик маани (талаанын ядросу) менен бириктирилген сөздөрдүн (сөз айкаштардын) өзүнчө тобун билдирет, ал өзүндө өз маанилери боюнча талаа ядросунан – борборунан ар түрдүү “алыстыкта” турган (жакынкы жана алыскы периферия) бирдиктерди камтыйт.

Биринчи баптын экинчи бөлүгү башка тилдердеги "тамак" лексика-семантикалык талаанын изилденишине арналган. "Тамак-аш" түшүнүгүн изилдөө азыркы учурда абдан актуалдуу болуп саналат, бул илимпоздордун тигил же бул лингвомаданиятка мүнөздүү улуттук өзгөчөлүктөрдү аныктоого болгон чоң кызыгуусун көрсөтүп турат. "Тамак-аш" лексикалык-семантикалык талаасы дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндөгү этнологдордун, тилчилердин, окумуштуулардын эмгектеринде башка тилдер менен салыштырууда да, белгилүү бир тилде да каралган (Д. Х. Ахмедова, Гашимов Эльчин Айдын оглу, М. М. Косвой, Х. Н. Мухаммадиева, З. Дж. Мирзоева, И. К. Миронова, В. П. Синячкина, П. Ю. Савельева, П. Ю. Янина, Н. М. Икрамов, Е. В. Беленко, Т. Айдаров, А. А. Жапанов, К. А. Кочкунов, Т. Бөрүбаев, С. Ш. Ибрагимова, С. Кайыпов ж.б.), бирок белгилей кетсек, кытай жана кыргыз тилдерин салыштырууда али изилдене элек.

Үчүнчү бөлүктө лингвокультурология тил илиминдеги актуалдуу багыт катарында, тилдин фундаменталдык функцияларынын бири кандайча ишке ашырылышын – маданияттын түзүү, өнүктүрүү, сактоо жана көрсөтүү куралы болорун аныктап, түшүндүрүүгө мүмкүндүк берет. Тил менен маданияттын өз ара аркеттенүүсүнүн эң алгачкы иштери В. фон Гумбольдттин эмгектеринде каралган, андагы тезистер лингвокультурологиялык иштердин негизи катары алынган. Лингвокультурология – салыштырмалуу жаш багыт болгонуна карабастан, бул тармакта изилдөөлөрдүн айрым жыйынтыктары бар, учурда лингвокультурология жаатындагы популярдуу эмгек катары В. А. Маслованын "Лингвокультурология" окуу китеби каралышы мүмкүн, ошондой эле Волгоград мектебинин окумуштуулары, тагыраак айтканда, В. И. Карасик менен Е. И. Шейгал, В. В. Красных бул маселени терең изилдешкен. Лингвокультурология Кыргызстандын бүтүндөй бир катар лингвисттеринин кыргыз элинин этникалык өзгөчөлүгүнө жана тил менен маданияттын өз ара байланышына арналган изилдөөлөрүнүн предмети болду. Бул багыттын баштоочуларынын бири С. Ибрагимов, ошондой эле лингвокультурологиянын маселелери П. К. Кадырбекова, З. К. Дербишева, У. Д. Камбаралиева, М. Ж. Тагаев, Б. Б. Нарынбаева, М. К. Алишова тарабынан интенсивдүү иштелген. Кыргыз окумуштууларынын жогоруда келтирилген илимий изилдөөлөрүнө

сереп көрсөткөндөй, лингвомаданият илим катары Кыргыз Республикасында динамикалуу өнүгүп келе жаткан лингвистикалык дисциплина болуп саналат жана кыргыз тил илими үчүн олуттуу кызыгууну жаратат, ал тил менен маданияттын өз ара байланышын кыргыз элинин кайталангыс улуттук өзгөчөлүгүнүн жана менталитетинин, анын өз алдынча системасынын негизинде изилдейт, кыргыз этносу дүйнөсүнүн тил картинасын калыптандырууну максат кылат.

Биринчи баптын төртүнчү бөлүгүндө “тамак” түшүнүгүнүн кытай жана кыргыз тилдеринде лексикалык объективдештирилиши каралат. Лексикографиялык булактарга таянып, жанаша тилдердеги "тамак" компоненти менен эң көп колдонулган лексемалар жана сөз айкаштары изилденип, натыйжада өзөктүү сөздөр аныкталды: кытай тилинде 饭 fàn лексемасы - тамак ядро болуп саналат, ал эми «食 shí, 菜 cài, 美食 měishí, 饮食 yǐnshí (тамак, тамак-аш, азык-түлүк)» – лексемалары - “тамак” лексикалык талаасынын жакынкы перифериясы катары аныкталат, алар кытай тилинде тамак-аш түшүнүгүн билдирген универсалдуу түшүнүккө ээ. Жогоруда айтылгандай, дээрлик бардык иероглифтерде тамакты билдирген ачкыч бар - 食 shí, ал өзү “тамак” деген түшүнүк, ошондой эле 饭(тамак) иероглифтин биринчи бөлүгү 饣 ачкычынан турат, ал 食 shí – тамак ачкычынын оң тарабындагы варианты. Кийинки “тамак, жашылча” түшүнүгүн билдирген 菜 cài иероглиф 艹 сао- чөп ачкычынан турат жана төмөндө 采 cǎi – үзүү, тандоо ачкычы бар, ошондуктан бул сөзгө жашылчалар, алардан даярдалган тамак түшүнүгү жакыныраак. Бул иероглифтер кытай тилинде тамак түшүнүгүн билдирген универсалдуу түшүнүктөрдүн бири болуп саналат, бирок, бул лексемалардын ар бири ар кандай кырдаалдагы сүйлөөдө колдонулат, бул кытай тилинин грамматикасынын өзгөчөлүктөрүнүн бири, синонимдердин кеңири спектри. Кытай ашпозчулугундагы тамак-аш түшүнүгү төмөнкү айырмалоочу белгилерди камтыйт: 八大菜系 bā dà cài xì түшүнүгү – сегиз чоң кытай ашканасы (шаньдун, сычуань, кантон, хуайянь, хунань, фуцзянь, чжэцзян, аньхой); мезгил жана тамактануу боюнча тамактарды бөлүштүрүү; тамактын кооздугуна, презентациясына, түсүнө, жыпар жытына, ингредиенттердин кесилишине жана даамына көңүл бурулат жана бул маданий байлыктын баары муундан муунга өтүп келет.

Кыргыздардын салттуу тамак-аш маданиятынын калыптанышы этностук тарыхтын, чарбалык түзүлүштүн өзгөчөлүктөрү жана коңшу элдер менен этномаданий карым-катнаштар менен шартталган бир катар этаптардан өттү. Кыргыздардын тамак-ашынын өзгөчөлүктөрү жөнүндө алгачкы фрагменттик маалыматтар XIX-кылымдын экинчи жарымынан тартып Кыргызстандын Россия империясына кошулаар алдында жана андан кийинки мезгилдерде кыргыз жерине келген саякатчылардын жана окумуштуулардын билдирүүлөрүндө, отчетторунда, эмгектеринде бар. Тамак-аштын ар кандай

аспектилерин тарыхый-этнографиялык изилдөөдө Е. И. Махов, С. М. Абрамзон, М. А. Айтбаев, Ю. А. Шибаева, Ф. А. Фиельструп, Л. А. Фирштейн, Ч. К. Омурбеков, А. С. Кочунов, С. Т. Кайыпов, Т. Бөрүбаев, С. Ш. Ибрагимова ж.б. көрүнүктүү салым кошту. Алардын эмгектеринде тамак-аш системасынын этникалык өзгөчөлүктөрү аныкталган, тамак-аштын жана алардын айрым түрлөрү баяндалган, тамак-аштын ырым-жырымы, календарлык, кадыр-барктуу мүнөзү, ошондой эле салттуу тамактануу системасынын советтик жана постсоветтик мезгилдерде трансформациялоо маселелери аныкталган.

Кыргыз тилиндеги "тамак-аш" маанисиндеги сөздөрдүн лексикалык талаасы төмөнкүдөй: *тамак-аш* (талаанын ядросу), *тамак*, *аш*, *оокат*, жакынкы периферияга аныкталган («тамак» маанисине ээ), *наар* менен *даам* (көбүнчө тиешелүү этиштер менен бирге этиш катары колдонулат) жана *азык* (азык-түлүк катарында пайдаланылат). Ошентип, бул бөлүмдө лексикалык бирдиктердин маалыматтарынын мааниси берилет жана алардын чечмелениши талданат.

Экинчи бап «**Методология, методдор жана изилдөөнүн материалдары**» деп аталып, изилдөөнүн материалдары, предмети, объекти, методологиясы менен методдору сыпатталды.

Изилдөөнүн объекти болуп, кытай жана кыргыз тилиндеги "тамак" лексика-семантикалык талаасына кирген лексикалык бирдиктер саналат.

Изилдөөнүн предмети "тамак-аш" лексика-семантикалык талаанын функционалдык мүнөздөмөсү, анын мазмунунун өзгөчөлүгүн табуу болуп саналат.

Изилдөөнүн гипотезасы: Талаа ыкмасы жана лингвомаданияттык талдоо эки элдин улуттук өзгөчөлүгүнүн кеңири спектринде "тамак" лексикалык-семантикалык талаасын изилдөөгө, анын өзгөчөлүгүн дүйнөнүн тил картинасынын фрагменти катары ачууга мүмкүндүк берет деп ойлойбуз.

Экинчи баптын биринчи бөлүгүндө изилдөөнүн негизги методдору баяндалып. Изилдөөнүн жүрүшүндө, белгиленген максаттарга жана милдеттерге ылайык, ошондой эле иштеги изилденүүчү проблемалардан улам, эмпирикалык метод, сыпаттама метод жана салыштырма метод катары бир катар жалпы жана жеке методдор колдонулган.

Салыштырма тилдердеги "тамак-аш" лексика-семантикалык талаасы ар кандай булактардын (монографиялар, макалалар, жыйнактар, интернет, ж.б.у.с.) негизинде тандалып алынган, биз картотеканы түздүк, ал бир жарым миңден ашык мисалдардан (тамак-аш, тамак-аш, тамактануу ж.б.) турат жана 10 жылдан ашык убакыт аралыгында кытай жана кыргыз тилдеринде "тамак-аш" талаасын чогултуу, сурамжылоо, байкоо жана классификациялоо, системалаштыруу жолу менен түзүлдү.

Экинчи бөлүктө изилдөөнүн материалдары жана алардын кытай тилиндеги классификациясы баяндалган. Материалдарды биз кулинардык адабияттардан, рецепттер боюнча окуу китептеринен, кытай тилинин

түшүндүрмө сөздүктөрүнөн толук тандоо жолу менен алдык. Бул эмгекте Пэн Юй, Юймэй Цзяонун А. А. Семенованын котормосунда «Кытай ашканасы рецепттерде жана окуяларда» жана Ли Синьдин «Кытайдын сегиз ашканасы» окуу китептеринен тамактын 300 аталышы, курамы түрү, көлөмү, темасы, предмети, түзүлүшү, диний таандыктыгы жана башка параметрлер боюнча классификациялоо үчүн тандалды. Ошентип кытай тилиндеги "тамак - аш" лексика-семантикалык талаасынын макро жана микрополдору аныкталды:

- 1.Макроталаа «Биринчи тамактар» өз ичине - 汤 tang – суюк тамактарды камтыйт;
- 2.Макроталаа «Экинчи тамактар» өз ичине ысык тамактарды - 热菜 re cai, *эт тамактарын* - 荤菜 huncai, *жашылчадан* - 素菜 sucai, *деңиз азыктарынан* 海鲜, муздак тамактарды - 冷盘 leng pan (*эт тамактары* - 肉拌凉菜 roubanliangcai жана *жашылчадан тамактар* - 素拌凉菜 subanliangcai);
- 3.Макроталаа «Суусундуктар» - суусундуктарды - 饮料 yin liao (*алкоголдук жана алкогольсуз*);
- 4.Макроталаа «Дан азыктары» - негизги тамактар - 注释 zhu shi (күрүчтөн тамак, ботколор, дан жана буурчак тамактары, ун азыктары) *ун азыктары* - 面热盘 mian repan, *тофудан тамактар* - 豆腐热盘 doufu repan,
- 5.Макроталаа «Десерт» - «нөл тамактар» 零食 ling shi жана жеңил тамактар - 点心 dian xin.

Кытайда тамак адамдарга асман берет деп ишенишет, натыйжада кытайларга "шам-шум этүү"деген түшүнүк тааныш эмес. Тамактануу ар дайым улуттун маданияты менен таанышуу учуру катары каралат. Тамак үчүн суюк жана жумшак тамактар үстөмдүк кылуу үчүн тандалат. Адегенде көк чай ичилет, кантсыз жана сүтсүз, андан кийин муздак закускалар, адатта, боор, эт, балык же жашылчалар берилет. Кытайлар шашпай жана аз-аздан жеп, тамактануудан ырахат алышат. Өзгөчө көңүл буруу, жогорку камкордук жана сый-урматтын белгиси катары, конокко өз таякчалары менен сый тамакты салуу салтка айланган. Тамактын аягында шорпо жана кайрадан чай берилет. Дал ушул курам жана тартип тамак сиңирүү үчүн эң ыңгайлуу деп эсептелет.

Экинчи баптын үчүнчү бөлүгү изилдөөнүн материалдары жана алардын кыргыз тилиндеги классификациясы деп аталып, кыргыз тилинде “тамак” лексикалык талааны изилдөө үчүн 580 тамактын, суусундуктардын жана татуулардын технологиясы менен тарыхы баяндалган Т. Бөрүбаевдин «Кыргыз ашканасы» жана С.Ш.Ибрагимованын «Азыркы кездеги кыргыз ашканасы» окуу китептери изилденди, анда кыргыз элинин ашканасынын өзгөчөлүктөрүн сүрөттөгөн ар кандай тамак-аш жана суусундуктарды даярдоонун кыргыз тилиндеги "тамак-аш" лексика - семантикалык талаасына кирген 600дөн ашык лексикалык бирдик киргизилген жана талданган, алар макро жана микро талааларга бөлүнгөн:

«Биринчи тамактар» макроталаасы - «*Ысык аш*», анын ичине *шорпо* кирет – бул “суук тамакты”, “шорпону”, ошондой эле анын түрлөрүн билдирет.

«Экинчи тамак» макроталаасы - «*Ысык оокаттар*», ал өз ичине негизинен ар кандай эт тамактарын, койдун, жылкынын этин, анча-мынча эчкинин, төөнүн же топоздун этин (Памир кыргыздарында) камтыйт.

«Сүт азыктары» макроталаасы - «Сүт азыктары», кыргыз тилинде сүт азыктары «ак» деп аталат, бул өңгө, ушул азыкка карата мамиле кыргыз менталитетинде өзгөчө орунда турат. Турмушта ар кандай малдын сүтү, эчкинин сүтү, уйдун сүтү, бээнин сүтү, топоздун сүтү колдонулган. Жалпысынан сүт азыктарын «таттуу азыктар» – ууз, каймак, чөбөгө микроталаасы менен «кычкыл сүт азыктары» - айран, жуурат, сүзмө, курут жана башка кычкыл сүт азыктары микроталаасына бөлсө болот.

«Дан өсүмдүктөрү» макроталаасы - «Дан азыктары» өз ичине “Буудай уну” микроталаасын, “Таруу” микроталаасын, “Жүгөрү” микроталаасын камтыйт, негизинен бул ушул дандардын унунан жасалган тамактар менен татууларды камтыйт.

«Суусундуктар» Микроталаасы - «Суусун», аларды 2 топко бөлүк: «Алкоголсуз суусундуктар» жана «Алкоголдуу суусундуктар» микроталаасы. Алкоголсуз суусундуктар ысык болот – чай, сүзмө и сергитүүчү суусун - максым, чалап, тан, чүлү, шербет, шире, арашан суулары. Алкоголдуу ичимдиктер – кымыз, аны кыргыздар сүттөн кам каймагын тартып алгандан кийин ачытып жасайт. Ачытуу үчүн керектелүүчү азык катарында ошондой эле айран, чийки быштак болушу мүмкүн. Кымыздын күчтүүлүгүн күчөтүү үчүн ачыткыны түз эле сүт арагына ташташчу. Кымыздын күчтүүлүгүн күчөтүү үчүн ак кодол – (аконит круглолистный) өсүмдүгүнүн тамырын колдонушкан, бул кыргыз элинде күчтүүлүктү күчөтүүчү артыкча көрүнүш болуп саналат. Кыргыздарда кеңири тараган дандык алкогольдук ичимдик бар – бозо, аны таруудан, арпадан, жүгөрүдөн даярдайт.

Төртүнчү бөлүмдө кытай тилиндеги “тамак-аш” ЛСТ аталыштарынын фразеологиялык объектилеши ачылат. Фразеологизмдер жана паремиялар эне тилинде сүйлөгөндөрдүн улуттук өзгөчөлүгүн, эл кылымдар бою жашап келген жана жашап келе жаткан нерселерди чагылдырат. Бул бөлүмдө кытай тилинин жалпы колдонулуучу паремиялары жана алардын топтор боюнча классификациясы каралды. Кытай тилинде ар бир продукт белгилүү бир ролду ойнойт жана белгилүү бир функцияга жана мааниге ээ, мисалы: байлык жана молчулук *эт, күрүч, буурчак* менен, ал эми *шаран*, ченемсиз тамактанууну билдирет, бейпилдик жана күнүмдүк жашоо *ашкабак* лексемасы менен байланыштырылат. Ал эми ден соолук Кытай философиясында, өзгөчө тамактанууда, ченемдеп тамак ичүүдө чоң роль ойнойт жана өз убагында фразеологизмдерде чагылдырылат: 贪吃有贪睡, 添病又减岁 *tan chi you tan shui, tian bing you jian sui* – ким көп уктап, көп жесе, ал эрте ооруй баштайт; 若想长寿按, 须减夜来餐 *ruo xiang*

chang shou an, xu jian ye lai can – узак жашагың келсе – кечки тамактын көлөмүн азайт.

Бешинчи бөлүмдө кытай тилиндеги “тамак-аш” ЛСТ аталыштарынын фразеологиялык объектилеши ачылат. Кыргыз түшүнүгүндө чынчылдык ой-ниеттин тазалыгы жана түздүгү менен байланыштуу, ошондуктан ал ак түс менен байланыштуу, *сүттөй ак* ж.б. Кыргыздарда молчулук биринчи кезекте тамак-аштын, майдын көптүгү менен байланыштырылып, баары ашып-ташып турат - *майы агып, тамак-ашы төгүлүп чачылып*. Ал эми аңкоо адам эшекке салыштырылат - *эшектин мээсин жеген* – анткени кыргыздар эшектин этин жебегендиктен – эшектин мээсин жегендик, демек аңкоо болууну билдирет. Кыргыздардын күндөлүк жашоосунда убакыттын ченеми турмуштагы күндөлүк бээ саап, тамак бышыруу сыяктуу иштер аркылуу ишке ашырылчу, мисалга: *эт бышым* (түз маанидеги эт бышчу убакыт) - болжол менен эки саат убакыт; *чай кайнам* (түз маанидеги чай кайноочу убакыт) – болжол менен чай кайноого жетиштүү 30-40 мүнөт убакыт.

Үчүнчү бап «**Кыргыз жана кытай тилдериндеги "тамак-аш" лексика-семантикалык талаасынын салыштырма анализи**» аталып, изилдөөнүн жыйынтыктары талкууланат жана кыргыз жана Кытай тилдериндеги "тамак-аш" лексика-семантикалык талаасын салыштыруунун негизги аспектилерин сүрөттөйт.

Биринчи бөлүк кытай жана кыргыз тилдериндеги "тамак/аш" зат атоочторунун лексика-семантикалык тобуна кирген зат атоочторду талдоого арналган. Бирдиктерди жалпылоо деңгээли (жалпы көптүк) бир кыйла жалпы класска салыштырмалуу эки жакын уруктун окшоштугун аныктоого мүмкүндүк берүүчү уруулук урук (болушу, колдонулушу боюнча) менен аныкталышы мүмкүн. “Тамак” талаасынын түшүнүктүк түзүлүшүнө басым жасап, тамактануу орундарына токтолсо болот.

Кытай маданияты үчүн коомдук тамак-аш керектөө жайлары бул - 饭馆 (fànguǎn) - ресторан, 餐厅 (cāntīng) - ашкана, 茶馆 (cháguǎn) - чайкана, 酒吧 (jiǔbā) - бар. Ал эми кыргыз маданияты үчүн коомдук тамактануу жайлары түшүнүгү кытайдагы түшүнүктөн бир аз айырмаланат, балким бул байыркы көчмөн жашоо турмушуна байланыштуу болгондур. Кеңири белгилүү болгон орундар бул - *чайкана, ашкана*, азыркы кезде англис тилинен кабыл алынган *кафе* сөзү менен аталган жайлар. Бирок сөз жасоо жагынан алганда, бул сөздөр абдан окшош, анткени кытай тилинде да, кыргыз тилинде да сөздөргө суффикстин кошулушу менен коомдук жай деген башка сөз пайда болот. Кытай тилинде - 馆 (guǎn) кыргыз тилиндеги *-кана* суффиксиндей суффикс болуп саналат, ошентип чай+кана= чайкана (чайная), ал эми кытай тилинде - 茶 чай+馆=茶馆(чайкана). Ошентип, кытай жана кыргыз тилдериндеги зат атоочтордун сөз жасалышы окшош деген тыянак чыгарсак болот.

Шаардын, райондун, облустун же өлкөнүн аталышы (номинациянын топонимикалык принциби) же негизги пайдаланылуучу ингредиенттер өндүрүүчү негиз катары чыга турган тамак-аш жана суусундуктардын номинацияларында белгилүү бир ашкананын маданий-улуттук өзгөчөлүктөрү даана байкалат.

Андан ары жогорудагы зат атоочтордун эки тилдеги котормолоруна талдоо жүргүзүлдү. Констрасттык лингвистикадагы маанилүү түшүнүктөрдүн бири эквиваленттик түшүнүгү болот. Тамак-аш жана ингредиенттердин көптөгөн аталыштары эквивалентке ээ, бирок Кытайдагы айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түрлөрү жана алардын кыргыз тилине котормолорунун вариациялары сөзсүз түрдө кытай-кыргыз сөздүктөрүндө конкреттештирүү колдонулат жана жалпы аталышы гана берилет, мисалы 稻 dào (үрөн күрүчү) же 水稻 shuǐdào (сурагуу күрүчү) кыргызча *күрүч* болот. Ар кандай тилдердин маданиятын кабыл алуу, көбүнчө, бул аймактарда өстүрүлгөн өсүмдүктөрдүн географиялык жана табигый өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу. Кытай жана кыргыз тилдериндеги зат атоочтордун котормосу аркылуу биздин изилдөөлөрүбүзгө таянып, Кытай тили кыргыз тилине салыштырмалуу кыйла конкреттүү деп айта алабыз.

Кытай тилинде котормолордун мисалында зат атоочтордун 13 лексемасы каралды, алардын ичинен 4 бирдиги – ядро, 7 – жакынкы периферия, 2 – алыскы периферия; кыргыз тилинде – 13 бирдик, анын ичинен 3 бирдик – ядро, 6 – жакынкы жана 4 – алыскы периферия.

Үчүнчү баптын экинчи бөлүгүндө кытай жана кыргыз тилдериндеги "тамак-аш/азык" этиш лексикасынын лексика-семантикалык тобу анализ жүргүзүлгөн. Кытай тамак бышыруу этиштеринде тамак бышыруу убактысы, оттун таасири канчалык күчтүү экендиги, тамак бышыруу процессинде колдонулган идиш-аяктар, даярдалган жер, тамак-аш даярдоодо колдонулган тамактар (мисалы, май же суу), ошондой эле тамак бышыруу ыкмасы көрсөтүлөт. Кыргыз тилинин тамактануу этиштеринин семантикалык классификациясы алардын көп баскычтуу маанилик түзүлүшкө ээ экендигине ынандырат.

Жүргүзүлгөн изилдөө "тамак-аш/азык" түшүнүгү менен байланышкан этиш лексикасынын лексика-семантикалык тобунун кытай жана кыргыз тилдеринде бир катар окшоштуктары жана айырмачылыктары бар экендигин көрсөттү. Эки тилде тең тамактануу процесси менен байланышкан негизги иш-аракеттерди билдирген этиштер аныкталды - «*жеши*», «*ичиши*», «*тамактануу*», «*жутуу*» ж.б.. Бирок, кытай тилинде этиштердин бул тобу кененирээк жана деталдуу, бул кытай салтында тамак-ашка болгон өзгөчө маданий мамилени, тамактануу жана тамак бышыруу процессинин нюанстарын сүрөттөгөн этиштердин көбүрөөк санын чагылдырат.

Үчүнчү баптын үчүнчү бөлүгү кытай жана кыргыз тилдериндеги "тамак/аш" сыпаттама лексикасынын лексика-семантикалык тобунун анализине арналган. Кытай тилиндеги "тамак-аш/азык" темасына

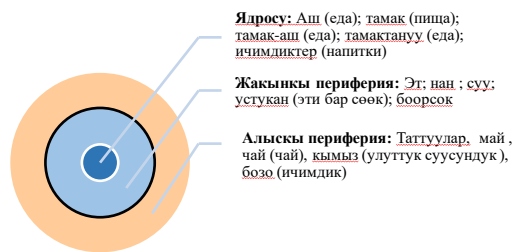
байланыштуу сын атоочтордун лексика-семантикалык тобу көп кырдуу болуп, тамак-аш азыктарынын ар кандай сапаттарын жана мүнөздөмөлөрүн сүрөттөө үчүн гана эмес, ошондой эле тамак-аштан даам чыгаруучу тилдик каражаттардын байлыгын чагылдырат, ал эми кыргыз тилинде метафоралык мүнөзгө ээ. Кытай тамак-аштын даамын сүрөттөө үчүн төмөнкү сын атоочтор колдонулат: 可口 kě kǒu – даам, даамы ылайыктуу; 清香 qīngxiāng – жыпар жыттуу; 香甜 xiāngtián – жыпар жыттуу жана таттуу ж.б. Даамды сүрөттөгөн сын атоочтордон тышкары, кытай тилинде метафоралар тамактын даамын, түсүн, сулуулугун сүрөттөөдө кеңири колдонулат; 口齿留香 – жагымдуу даам; 垂涎三尺 - шилекейди чууртат, көз жоосун алат; сөзмө-сөз: шилекей үч фут акты, тактап айтканда тамактын даамдуулугун сүрөттөйт. Кыргыз тилиндеги "тамак/аш" лексика-семантикалык талаасындагы сын атоочтордун семантикалык топтору: сапаттык мөнөздөмөлө, жаңы жасалганы/жетилгени, температурасын сыпаттоо сын атоочтордон тышкары, кыргыз тилиндеги фразеологизмдер жана макалдар тамак-аштын ар кандай касиеттерин жана мүнөздөмөлөрүн сүрөттөө үчүн активдүү колдонулат. Мисалы: *балдай таттуу – сладкий как мед*, фразеологизмдер: *Алтын — күмүш таш экен, арпа — буудай аш экен*. Сөзмө-сөз: *Алтын, күмүш – асыл таш, арпа, буудай – тамак*. Т.а. бул жерде буудай менен арпа тамак иретинде сыпатталып, алтын менен күмүшкө салыштырылып, алардын баалуулугу көрсөтүлүп жатат.

Төртүнчү бөлүктө кытай жана кыргыз тилдериндеги "тамак-аш" талаасынын структуралык-семантикалык анализи жүргүзүлүп. Кытай жана кыргыз тилдериндеги "тамак-аш" лексика-семантикалык системасындагы сөздөр менен аталыштардын ортосундагы структуралык байланышты изилдөө менен, кытай тилиндеги тамак-аш лексикалык талаасынын 800дөн ашык аталыштары жана белгилөөлөрүнүн жана кыргыз тилиндеги 800дөн ашык лексемалардын негизинде "тамак-аш" лексикалык-семантикалык талаасынын төмөнкү картинасы аныкталды (Сүр. 1 жана 2):

Сүрөт 1. Кытай тилиндеги “тамак” талаасынын структуралык жана семантикалык анализи

Сүрөт 2. Кыргыз тилиндеги “тамак” талаасынын структуралык жана семантикалык анализи

Жогорудагы ыкмалар сөздөрдүн лексикалык топторунун негизинде салыштырылып жаткан тилдердеги “тамак” лексика-семантикалык талаанын негизги перифериясын бөлүп көрсөтүүгө жардам берди. Бирок, сөз тилдин эки тараптуу бирдиги болгондуктан, ал үчүн анын жөн гана семантикалык мааниси гана эмес, ошондой эле грамматикалык өңүтү да маанилүү.

Кытай жана кыргыз тилдериндеги "тамак-аш" лексика-семантикалык талаасынын изилденген жана бөлүп көрсөтүлгөн эң популярдуу лексикалык бирдиктерин (1 жана 2-тиркемелерди карагыла) талдап чыгып, кытай маданиятында биринчи жана экинчи тамактар негизинен жашылча жана эт, суусундуктардан негизинен соя сүтү, чай, күрүч тундурмалары, ал эми кыргыз маданиятында биринчи жана эң негизгиси эт жана ун тамактары, андан кийин дан азыктары, андан кийин кальцийге бай сүт суусундуктары көбүрөөк керектелет.

Аталган баптын бешинчи бөлүгүндө салыштырылып жаткан тилдерде "тамак" лексемасындагы фразеологизмдердин өзгөчөлүктөрү аныкталып, кытай жана кыргыз тилдериндеги макалдар, лакаптар, фразеологиялык бирдиктер жана паремиялар талдоого алынган. Кытай эли үчүн тамак бышырганда, тамак жегенде жалпы колдонуудагы ден-соолук үчүн салтты сактоо биринчи орунда турат, эгерде кыргыздар бир жылкынын этин бир күндө жеп, аркасынан шорпосун иче алса, ал жми кытайлар эч качан өзүнүн күнүмдүк рационунун чегинен ашпайт. Муну биз фразеологизмдерден көрө алабыз, мисалга: 少吃荤腥多吃素, 没有医生开药铺 – Этти аз жеп, жашылчаларды көп жесе, дары-дармектин кереги жок; 贪吃有贪睡, 添病又减岁 – ким көп жеп, уктаса, эрте ооруй баштайт;

Кытай жана кыргыз дүйнө картиналарында тамак-ашта сылыктык, чынчылдык, сыпаалык жана сый-урмат сыяктуу сапаттарды өрчүтүүгө умтулуу бар. Кытай тилинде тамак-аш маданияты өзгөчө мааниге ээ, ошондуктан кытай тилинде шам-шум этүү, тезинен бир несе жасап жеш деген түшүнүк жок. Бул жерден биз эки элдин тамак-ашка болгон философиялык мамилесинин айырмасын көрө алабыз, мисалы: фразеологизм «Ашың калса калсын- ишиң калбасын» т.а. кыргыздардын тарбиясында иш негизги орунда, ал эми тамак-аш күтө турат, ал эми кытай этносу бул түшүнүктү кабыл албайт.

Алтынчы бөлүгү поэзиядагы "тамак" лексемасынын лингвистикалык жана экстралингвистикалык өзгөчөлүктөрүн салыштырып изилдөөгө арналган. Мында эки элдин улуу акындары кытай элиндеги Ли Байдын жана кыргыз поэзиясындагы Б. Сарногоевдин чыгармалары алынды.

Б. Сарногоевдин ырларынан кыргыздардын карапайым элинин улуттук турмушунун өзгөчөлүктөрүн, алардын тамак-ашын көрө алабыз, ашкана идиштеринин аталыштары ж. б. менен тааныша алабыз. Ал эми улуттун, ак калпактын (улуттук баш кийим) жана кымыздын (кыргыздардын улуттук суусундугу) темасы кыргыздардын патриоттук сезимдерин козгосо, анда "шарап (арак)" сыпаттамасы аркылуу анын жумшак тамашасы жана мыскылдары оозеки таралып, карапайым элге оңой түшүнүктүү болгон. Ал эми кытай акыны Ли Байдын ырларында шарап менен жолугушуунун кубанычы жолугат. Шарап менен Жалгыздыктын кайгысы. Шарап менен жашоонун өткөөлдүгү. Шарап жана жаратылыштын кооздугун таануу чагылдырылган. Бул түбөлүктүү темалар байыртадан кытай искусствосуна таандык.

Ошентип, биз ар башка мезгилдерде жашаган эки акындын ыр саптарындагы окшоштукту байкаса болот. Экөө тең улуттук колоритти, элдердин меймандостугун даңазалоону жакшы көрүшкөн жана мас кылуучу ичимдиктерди эскерүүдөн тартынбаган, бирок алардын ар биринде өзгөчө кайталангыс стиль менен шарм болгон.

КОРУТУНДУ

Корутундуда диссертациялык изилдөөнүн теориялык жана практикалык натыйжаларын жалпылоонун жыйынтыгы чыгарылды.

1. Кытай жана кыргыз тилдеринин тилдик материалына салыштырмалуу талдоо жүргүзүүдө талаа ыкмасы лексиканы изилдөөдө гана эмес, макал-лакаптарды, фразеологиялык бирдиктерди изилдөөдө да колдонулган.

2. Лексикалык маалыматтарды талдоо ар бир элдин уникалдуулугун аныктап, төмөнкү тыянактарды чыгарууга мүмкүндүк берди, кытай тилинде лексема 饭 fàn - тамак ядро, ал эми – «食 shí, 菜 cài, 美食 měishí, 饮食 yǐnshí (еда, пища, протукты)» лексемалары - кытай тилинде “тамак” лексикалык талаасынын жакынкы перифериясы катарында аныкталат, алар кытай тилинде тамак түшүнүгүн билдирген универсалдуу түшүккө ээ. Кыргыз тилиндеги “тамак” маанисиндеги сөздөрдүн лексикалык талаасы төиөнкүдөй: *тамак-аш* (талаанын ядросу), *тамак, аш, оокат*, жакынкы периферия катары аныкталган (“тамак” маанисине ээ), *наар* менен *даам* сөздөрү (көбүнчө тиешелүү этиштер менен бирге этиш катары колдонулат) жана *азык* (азык-түлүк катарында колдонулат).

3. Лексика-семантикалык талаанын универсалдуу белгилери менен өзгөчөлүктөрүн аныктоо топологиялык методдун ыкмаларын колдонууну болжогон. Структуралык типологиянын ыкмаларына жана методдоруна таянуу бизге "тамак" лексика-семантикалык талаасын бир катар критерийлер боюнча карап чыгууга жана түрү, көлөмү, темасы менен предмети, түзүлүшү менен диний таандыктыгы жана башка параметрлер боюнча тиешелүү лексемаларды топтоодон ажыратууга мүмкүндүк берди, биз салыштырылып

жаткан тилдердеги “тамак” лексика-семантикалык талаанын макро- жана микроталааларын аныктадык, ал эки элдин окшоштугу менен айырмасын так көрсөтүп турат.

4. Кытай жана кыргыз лингвомаданияттарындагы "тамак-аш" талаасынын макро жана микрогруппаларынын салыштырма талдоосу тил маданиятын үйрөнүүдө маанилүү ролду аныктайт. Эки тилде тең "тамак" деген жалпы мааниге ээ зат атоочтор, этиштер, сын атоочтор табылган жана аларды которууда алардын берилишин талдоо кытай жана кыргыз элдеринин улуттук тил картинасынын, менталдык түзүлүштөрүнүн жана маданий-тарыхый өзгөчөлүктөрүн көрсөттү. Бул айырмачылыктар лексикалык, сөз жасоо, семантикалык жана ассоциативдик деңгээлде байкалды.

5. Изилденген тилдердеги "тамак" лексика-семантикалык талаасын жана "тамак" лексемасынын фразеологиялык объективдештирүүлөрүн талдоо эки элдин тамагынын улуттук өзгөчөлүгүн жана уникалдуулугун аныктоого мүмкүндүк берди.

Жыйынтыктап айтканда, салыштырылган тилдердеги "тамак-аштын" лексика-семантикалык чөйрөсү ар түрдүү тилдердин лексикасын системалаштыруудагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды ачууга жана алардын ар биринде "тамактын" өзгөчөлүгүн көрүүгө мүмкүндүк берет.

Диссертациянын негизги натыйжалары төмөнкү басылмаларда чагылдырылды:

1. Кочорбаева, Р. Б. Лексико-семантическое поле «еда» (фрагмент языковой картины мира в китайском и кыргызском языках) / Р. Б. Кочорбаева // Филологические и социокультурные вопросы науки и образования: Сборник материалов III Международной научно-практической конференции, 25 октября 2018 г. – Краснодар: Изд. КубГТУ, 2018. – С. 127-135. <https://kubstu.ru/data/celist/CE1991.pdf>
2. Кочорбаева, Р. Б. Лексическое поле концепта “еда” в китайском и кыргызском языках / Р. Б. Кочорбаева // Современные проблемы филологии и методики преподавания языков: вопросы теории и практики: сборник научных трудов V международной научно-практической конференции, Елабуга, 22 октября 2021 года / Казанский (Приволжский) федеральный университет, Елабужский институт. – Елабуга: Б.и., 2021. – С. 119-122. <https://elibrary.ru/item.asp?id=28975056&pff=1>
3. Кочорбаева, Р. Б. Фразеологическая объективация концепта «гостеприимство» в китайском и кыргызском языках / Р. Б. Кочорбаева // ГАРИПОВСКИЕ ЧТЕНИЯ: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвящённой 95-летию со дня рождения профессора Т. М. Гарипова, Уфа, 31 мая 2023 года. – Уфа: Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, 2023. – С. 129-133. <https://elibrary.ru/item.asp?id=54897340>

4. Кочорбаева, Р. Б. Характеристика понятия "лексико-семантическое" поле / Р. Б. Кочорбаева // Молодой исследователь: вызовы и перспективы : Сборник статей по материалам XXIX международной научно-практической конференции. Том № 4(29): ОсОО «Интернаука», 2017. – С. 33-38. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=biaaubUAAAAJ&citation_for_view=biaaubUAAAAJ:u5HHmVD_uO8C
5. Кочорбаева, Р. Б. Взаимосвязь между лексическими особенностями традиционной китайской культуры питания и экономическим развитием на современном этапе / Р. Б. Кочорбаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана - №10,2023. – С. 115-119. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=68646342>
6. Кочорбаева, Р. Б. Особенности лексическо-семантического поля «еда» в китайском и кыргызском языках/ Р. Б. Кочорбаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана - №10,2023. – С. 120-123. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=68646345>

Радима Болотбековна Кочорбаеванын ““Тамак-аш” лексика-семантикалык талаасы (кытай жана кыргыз тилдеринин материалдарында)” аттуу темада 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: *“тамак-аш” лексика-семантикалык талаасы, кытай тили, кыргыз тили, тамак-аш түшүнүгү, “тамак-аш” лексемасынын фразеологиялык объектификациясы, лингвокультурология, структуралык-семантикалык талдоо.*

Изилдөөнүн объектиси – кытай жана кыргыз тилдериндеги «тамак-аш» лексика-семантикалык талаасына кирген лексикалык бирдиктер.

Изилдөөнүн максаты кытай жана кыргыз тилдериндеги «тамак-аш» лексика-семантикалык талаасынын өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

Изилдөөнүн предмети – «тамак-аш» лексика-семантикалык талаасынын функционалдык мүнөздөмөлөрү, анын мазмунунун өзгөчөлүгүн аныктоо.

Изилдөө методдору. Изилдөөдө эмпирикалык метод, сыпаттоо методу жана салыштырма методу сыяктуу бир катар жалпы жана өзгөчө методдору колдонулду.

Изилдөөнүн негизги натыйжалары

1. Кытай жана кыргыз тил маданияттарындагы «тамак-аш» лексика-семантикалык талаасын салыштырып анализ жүргүзүү аркылуу изилдөөнүн теориялык негиздери баяндалган;
2. Кытай жана кыргыз тилдеринде «тамак-аш» лексикасындагы жеке аталыштарынын тарыхы жана жаралуусу изилденип чыккан, жана алар бул маданият өкүлдөрүнүн кеп жүрүм-турумунда чагылдырылышы талданып изилденди.
3. Кытай жана кыргыз тилдериндеги лексика-семантикалык жана фразео-семантикалык талаанын негизги түрлөрү классификацияланган.
4. Кыргыз жана кытай тилдеринин материалдарын колдонуу менен улуттук «тамак-аш» өзгөчөлүгү жана кайталангыстыгы ачылган.

Иштин натыйжаларынын колдонулуу чөйрөсү. Диссертациянын натыйжалары кытай жана кыргыз тил илими, маданияттар аралык байланыш, салыштырма лингвистика боюнча теориялык курстарда, лингвокультурология боюнча атайын курстарда, кытай тилин окутуунун теориясы менен практикасында, окуу куралдарын жазууда жана сөздүктөрдү түзүүдө, ошондой эле тил илиминде колдонулушу мүмкүн. Чет тилдер факультеттеринин студенттеринин курстук жана дипломдук иштеринин темаларында чагылдырылат. Кошумчалай кетсек, бул иштин натыйжалары тил менен маданияттын өз ара байланышынын маселелерин иштеп чыгуу үчүн колдонулушу мүмкүн, ошондой эле котормо таанууда да негиз боло алат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Кочорбаевой Радимы Болотбековной на тему “**Лексико-семантическое поле “еда” (на материале китайского и кыргызского языков)**” на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле “еда”, китайский язык, кыргызский язык, понятие еды, фразеологическая объективация лексемы “еда”, лингвокультурология, структурно-семантический анализ.

Объектом исследования является лексико-семантическое поле «еда» в китайском и кыргызском языках.

Цель работы -- выявление специфики лексико-семантического поля «еда» в китайском и кыргызском языках.

Предметом исследования является лексические единицы, макро-микрополя, фразеологизмы входящие в периферию лексико-семантического поля «еда».

Методы исследования. В диссертации использован ряд общих и частных методов как эмпирический метод, описательный метод и сопоставительный метод.

Основные результаты исследования:

1) осуществлен сравнительно-сопоставительный анализ составляющих лексико-семантического поля «еда» в китайской и кыргызской лингвокультурах;

2) установлены происхождение и этимология отдельных наименований продуктов питания и блюд в китайском и кыргызском языках;

3) определены и описаны основные составляющие (макро- и микрополя) лексико-семантического и фразео-семантического поля «еда» в китайском и кыргызском языках;

4) выявлены специфические и уникальные черты кухни и правила приема пищи в китайской и кыргызской лингвокультурах.

Область применения результатов работы. Результаты могут найти использование в теоретических курсах по китайскому и кыргызскому языкознанию, межкультурной коммуникации, по сопоставительному языкознанию, в спецкурсах по лингвокультурологии, в теории и практике преподавания китайского языка, при написании учебно- методических пособий и составлении словарей, а также при разработке тематики курсовых и дипломных работ студентов факультетов иностранных языков. Кроме того, результаты данной работы могут быть использованы для разработки вопросов соотношения языка и культуры, которые также могут быть использованы при переводоведении.

ABSTRACT

of thesis «Lexical-semantic field “food” (on the material of Chinese and Kyrgyz languages)» by Kochorbaeva Radima Bolotbekovna for the degree of Candidate of Philological Sciences in 10.02.20 - Comprative Typology, Historical and Comparative Linguistics.

Key words: lexical-semantic field ‘food’, Chinese language, Kyrgyz language, concept of food, phraseological objectification of the lexeme «food», linguoculturology, structural-semantic analysis.

The object of study is lexical units included in the lexical-semantic field «food» in Chinese and Kyrgyz languages.

The aim of the work is to identify the specifics of the lexical-semantic field «food» in Chinese and Kyrgyz languages.

The subject of the study is the functional characterisation of the lexical-semantic field «food», the detection of the specificity of its content.

Research methods. A number of general and particular methods as empirical method, descriptive method and comparative method were used in the dissertation.

General findings of the study:

1. The theoretical basis of the study is described by conducting a comparative analysis of the lexical-semantic field «food» in Chinese and Kyrgyz linguocultures;
2. The history and origin of individual names of food in Chinese and Kyrgyz lexicon and their reflection in the speech behaviour of representatives of these cultures have been analysed and studied.
3. The main types of lexico-semantic and phraseo-semantic field «food» in Chinese and Kyrgyz languages are classified.
4. The specificity and uniqueness of the national «food» on the material of Kyrgyz and Chinese languages is identified.

Scope of application. The results can be used in theoretical courses on Chinese and Kyrgyz linguistics, intercultural communication, comparative linguistics, in special courses on linguocultural studies, in the theory and practice of teaching Chinese, in the writing of teaching guides and dictionaries, as well as in the preparation of course and diploma works of students of foreign language faculties.

The results of the comprehensive study of the culinary features of the Chinese and Kyrgyz peoples can contribute to the improvement and further research in the field of comparative study of the two languages. In addition, the results of this paper can be used to develop the issues of language and culture relationship, which can also be used in translation studies.

